

157, 217; XI, 83; XII, 82-84, 347, 356-357; XIII, 84, 159, 216; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Mansûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1976-86, II, 165, 219, 408-409; III, 169, 301, 309, 341-449; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 546, 596-597; İbn Dokmak, *el-İntişâr li-vâsıtati 'ikdi'l-emşâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-âfâk'l-cedîde), I, 69, 72-74, 80-92; Fâsî, *el-'İkdü's-şemin*, II, 124, 129, 201, 238, 317-318, 365, 375-376; III, 71-72, 76, 259, 378, 401; IV, 114, 235-237, 391, 422-423; V, 243, 262; VI, 25, 157; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 244 vd.; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 23; XV, 5; İbn Fehd, *Çâyetü'l-merâm*, I, 124, 127, 370-371, 378, 396; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Târîhi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 109-120; M. Muhammed el-Emîn, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'iyye fi Mışır*, Kahire 1980, s. 53, 78, 108, 140-141, 184-185, 187; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 236-238; Hasan İbrâhim, *İslâm Târîhi*, II, 150; III, 70; IV, 197, 241, 375; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 50, 59, 79-80; a.mlf., "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleten*, X/39 (1946), s. 471-496; a.mlf., "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", a.e., XI/42 (1947), s. 197-235; Hasan el-Bâşâ, *el-El-kâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 170-177; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989, s. 129, 133; Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 119-127; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye* (Özel), I, 127, 145; II, 173; Sadi Kucur, *Vakfiyeler Göre Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-25; Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *DİA*, XI, 110.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Osmanlı Devleti'nde İmamlık. Osmanlı Devleti'nde imamlar müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal eder ve hizmet sahaları itibarıyla çeşitlilik gösterir. Toplum örgütlenmesinde mahalle imamları ayrı bir konuma sahip olmakla beraber sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleri içinde de geniş bir kitle oluştururlar. İmamlar, padişah beratı ile hizmete alındıklarından Osmanlı devlet sisteminde "askerî"den sayılmaktaydılar. Berat sahibi imam ve hatipler, görev süreleri müddetince raiyyet rûsûmu ve avâızdan genelde muaf tutulmuşlardır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin incelenmesi sonucu, bazı bölgelerde imamların toprak sahibi olmaları sebebiyle bununla ilgili vergileri ödedikleri tesbit edilmiştir. İmamlık hizmetinin bir şekilde sona ermesiyle de raiyyet statüsü içine alındıkları anlaşılmaktadır (İnalçık, s. 50-51, 52).

İmamlar, hizmet verdikleri mescid ve camilerin vakıflarından maaş (vazife) al-

maktaydılar. Tayinleri genelde vakıf mütevellisinin teklifiyle gerçekleşirdi. Vakıfların zamanla yalnız kâğıt üzerinde görünür olması ve gerçek gelirlerini kaybetmesi neticesinde vazifelerin maddî yükünün karşılanması için başka kaynaklar aranmaya başlanmış ve giderek merkezi idarenin maaş tahsisi zarureti hâsıl olmuştur. İmam tayinlerinde, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dinî bilgilerle mücehhez ve iyi ahlâk sahibi olma şartları aranmakta, ancak eğitim durumları her zaman söz konusu olmamaktaydı. Dolayısıyla imamlık, özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimlerde babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçebilmekte, büyük yerleşim birimlerinde bu tayinlerde ortaya çıkan diğer adaylar arasında yapılan imtihanlar belirleyici rol oynamakta ve mevrûs adaya göre dinî bilgide daha üstün olanların tercih edilmesi söz konusu olabilmekteydi.

Osmanlı şehir örgütlenmesi içinde mahallenin özel konumu mahalle imamlığını önemli bir görev olarak öne çıkarmıştır. Tanzimat devrine gelinceye kadar imam devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Görevlerinin ifası sırasında kadılar tarafından teftiş edilir, ahalinin hakkında vâki şikâyetleri azillerine yol açabilir ve cezalandırılmalarına sebep olabirdi. Dolayısıyla belirli bir kontrol altında bulunurlardı. İmamlar, kadıların yerine getirmesi gereken birçok işte onların tabii yardımcısıydı. Mahallenin düzeni, asayiş ve inzibatı, içki içilen yerlerin tesbiti ve fuhuş yapan kadınların belirlenerek mahalleden sürülmesi, mahallelinin gerekli İslâmî âdâb içinde yaşamını sürdürmesi ve dinî vecibelerini yerine getirmesi imamlar tarafından gözlenir, özellikle vakit namazlarının ihmaliyle ilgili olarak zaman zaman hükümet tarafından gösterilen hassasiyet sonucu bu yolda gönderilen fermanların uygulanması kendilerinden beklenirdi.

İmamlar mahallelerinde ikamet edenler hakkında tam bilgi sahibi olmalıydılar. Mahallede oturanların kimlik belirlenmesi, gelen yabancıların veya yeni taşınanların tesbiti ve kayıt altına alınması işleri (Mehmed Emin Behiç, vr. 52^b), yeni gelenlerin kefaletle bağlanması, mahalle sakinlerinin ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi, XIX. yüzyılda ortaya çıkan "mürur tezkireleri"nin elde edilmesiyle ilgili ilk işlem olmak üzere ikametgâh ve kimlik belgelerinin tanzimi imamlar tarafından yerine getirilir ve imamlar kefilsiz olanla-

rın mahallede barınmasının sorumluluğunu taşırdı. Ölüm ve defin, doğum kayıtları, nikâh akdi ve boşanma işlemleri imamlar tarafından yürütülür, bazı belediye işlerinin görülmesi, bu arada mahallenin temizliğine dikkat edilmesi ve çevre temizliğinin sağlanması görevleri arasında sayılırdı. Muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte fırınlarda ekmeklerin kontrolü, ihtikâr ve sahtekârlıkların önlenmesi gibi işler yanında yakın zamanlarda iâne ve kurban derilerinin makbuz karşılığında toplanması işleri de yine kendilerine havale edilmişti.

Köy ve mahalle imamlarının nikâh akdiyle ilgili işlemleri yürütmesi en dikkat çekici görevleri arasında yer alır. Bununla beraber ne tür işlemlerin yapıldığı, nikâhtan önce resmî iznin alınmış olmasının icap edip etmediği ve kayıtların hangi merci tarafından zaptedildiğine dair açık bilgi bulunmamaktadır. Ancak kadı sicilleri arasında yer alan "münâkehât defterleri"nin varlığı bu tür kayıtların tutulmuş olduğuna işaret etmektedir. İmamların gayri müslimlerin de nikâhlarını kıydıklarına dair bilgiler mevcuttur. Pek alışılmış olmayan bu tür uygulamalar, genelde cemaat içi ve kilise ile olan anlaşmazlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, nikâh, talâk ve aralarındaki diğer anlaşmazlıkların haliyle ilgili işlemlere cemaat metropolitlerinden başka kimsenin müdahale etmeyeceği bunlara verilen beratlarla yer almış olduğundan bu tür uygulamalar patriklerin şikâyetlerine yol açmaktaydı. Nitekim Sakız ve İstanköy gibi adalarda gayri müslimlerin imamlara başvurarak nikâh kıydırdıklarına dair yapılan şikâyetler üzerine nizaama aykırı bulunan bu uygulamaların önlenmesi için sözü geçen yerlerdeki mahalle imamlarının dikkati çekilmiştir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 4047, 4077). Ermeni patriğinin de bu konuda bazı şikâyetler dile getirdiği bilinmektedir. Konunun, nikâh

Jean-Baptiste van Mour'un özgün resimlerine dayanarak Le Hay tarafından çizilmiş imam tasviri (Paris 1714)

akdi için papaza imamdan daha fazla para ödenmesiyle ilgili olan boyutu yanında, kilisece boşanamama gibi sıkıntılardan ötürü imam nikâhı ile tekrar evlenme yolunun açılmak istenmesi de bu tür suistimallerin sebepleri arasındadır.

İmamların nikâh kıymasına dair işlemlere bir düzen getirilmek üzere yapılan değişiklikler arasında, nikâhtan önce mahkemeden evlilik izni getirilmesi ve nikâh akidleriyle boşanmaların on beş günlük bir süre içinde nüfus memurluklarına bildirilmesi, aksi halde 2 çeyrek mecdiye (yarım altın) para cezası ile tecziyesi hususları Sicil Nüfus Nizamnamesi'nde tanzim edilmiştir (BA, Meclis-i Mahsûs, nr. 3847). Para cezasını vermekten kaçınanların ise hapis cezasına çarptırılacağı öngörülmekteydi. Ancak bu tür cezalandırmalarda bazı meselelerin ortaya çıktığı, imamlara verilen para cezalarının tahsilinde fakirliklerinden dolayı zorluklarla karşılaşıldığı ve tevkifleri halinde takip edilecek muamelenin henüz açıkça belirlenmemiş olması gibi sebeplerin konuyla ilgili yazışmaları önemli bir boyuta çıkarıldığı ayrıca gözlenmektedir.

Mahallede camiye vakfedenin ve diğer hayır sahiplerinin maddî katkısıyla ayakta duran, bütün mahallelinin de iştirakinin söz konusu olduğu avârız vakfı bir nevi yardımlaşma sandığı olarak imamın sorumluluğu altında muhafaza edilir, burada toplanan para işletilir ve ortaya çıkan meblağ mahalledeki hastalara, fakirlere, yardıma muhtaç evleneceklere, fakirlerin cenazelerinin kaldırılmasına, su yollarının onarımına, cami veya mescidin tamirine, bazı yerlerde imam başta olmak üzere buradaki hizmetlilerin maaşlarının ödenmesine, yeni gelenlere yerleşme veya memleketlerine döneceklerine yol parası verilmesine sarfedilir.

Resmî soruşturmaların ve hazırlanan resmî belgelerin imza ve mühür sahipleri arasında imamlar da vardı. Ayrıca mahalle adına verilen dilekçelerde, mahalleli arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü düzenleyen belgelerde de yer alırlardı. Gayri müslimlerin herhangi bir şekilde kilise inşa etmelerinin, mevcutların eski şeklini bozarak yeni ilâvelerde bulunup bulunmadıklarının kontrolü ve tamirlerinin gerekli olup olmadığının tesbiti için kurulan teftiş heyetlerinin tabii üyeleri içinde imamlar da bulunurdu.

İmamların görevlerinin din işleriyle sınırlı olmadığı ve genelde mahallenin yönetimiyle ilgili vazifelerinin daha ağırlıklı

olduğu, köylerde ise ahali üzerinde etkili olmalarından ötürü köy hayatının önde gelen simaları ve dolayısıyla idaresinin nüfuzlu şahsiyetleri arasında yer aldıkları söylenebilir. İmamların yönetim ağırlıklı konumu Tanzimat devrine kadar değişmemiştir. II. Mahmud döneminde kurulmaya başlanan muhtarlık teşkilâtı, imamların yönetici kimliklerini giderek artan bir hızla ikinci plana atmıştır. Vak'anüvis Lutfî Efendi'deki kayda göre, İstanbul'da erkek nüfusun tesbiti ve sicile kaydı (1828-1829 Rus Savaşı sebebiyle) gerektiğinden, bu hususta "imamların müsamaha edememesi için" her mahalleye ahalinin önde gelenlerinden olmak üzere ikişer muhtar tayin edilmesine karar verilmiştir (*Tarih*, II, 173). Anadolu'da muhtarlığın ilk ihdas edildiği yer olan Kastamonu'da bu kuruluş âyanların nüfuzunun kısıtlanmasında bir araç olarak düşünülmeyle beraber yaygınlaşması imamların aleyhine bir netice vermiştir. Bununla birlikte gelişmeyi, modern şehir hizmetlerinin ve çağdaş idarî telakkinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmek gerekir. Bu gelişmeyi, halkı imamların zulmünden ve istibdadından kurtarmak gibi (Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışaftı*, s. 121) haksız bir töhmetle yorumlamaya da imkân olmadığı açıktır. Taşrada muhtarlıkların âyanların keyfî idaresine karşı bir tedbir olarak ve âyanlık idaresinin yerine kaim olmak üzere kurulduğu, muhtarlara imamların kefil olmalarının sağlanmasıyla da bunların itibarının korunmuş bulunduğu ayrıca dikkati çekmektedir. Son zamanlarda nüfus kayıtlarının tutulması ve mahalledeki ölümlerin kanunun öngördüğü zaman içinde bildirilmek kaydıyla ilmühaberler vermekle yetkili olmaları çeşitli meselelerin oluşmasına yol açmıştır. Her türlü ilmühaberinin tanziminde 5 kuruş ücret alınması gerektiği halde fazla para talep edilmesiyle ilgili şikâyetler yanında ölüm vukuunda kanunun öngördüğü süre içinde bildirilmemesinden ötürü haklarında pek çok dava açılmış ve para cezaları verilmiştir.

Mahalle imamları dışında resmî hüviyete sahip imamlar da vardır. Bunlar arasında orduda hizmet görmekte olanlar önemli bir yer tutar. Eski askerî sistem dahilinde özellikle yeniçeri ortalarında, Nizâm-ı Cedîd ile kurulan tâlimli asker ocaklarında, serhadlerdeki müstahkem mevkiilerde, askerî teknik sınıflar içinde (top ve humbarahâne), askerî eğitim kurumlarında (deniz ve kara mühendishâ-

neleri), donanma ve Tersane'de, nihayet yeni kurulan askerî hastahanelerde (Maltepe Hastahanesi, 1830) dinî hizmetlerin imamlar eliyle gerçekleştirildiği, bunların padişah berati ile tayin edildikleri ve muayyen maaşlara bağlanmış oldukları bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordu teşkilâtında (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye) mansûre alayları ve taburları içinde imamlara özel bir önem verilmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından az önce, her biri 150 kişiden oluşmak üzere elli bir bölük halinde kurulan Eşkinci Ocağı'nın her bölüğüne bir imam tayin edilmesine karar verilmiştir (12 Haziran 1826). Bunlar, eratin vakit namazlarını kıldırmaktan başka dinî eğitimleriyle de meşgul olacaklardı. Tayinleri ise şeyhülislâmlik tarafından yapılacaktı. Hizmet süreleri beş yıl olup bu süre sonunda çeşitli yerlere kadı olarak tayinleri mümkün olabilecekti (BA, *HH*, nr. 48112). 17 Haziran'da kurulduğu ilân edilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye teşkilâtıyla askerî yenilenmeye eşkinci teşebbüsüne yeni bir şekil verilerek başlandı. Özellikle, en az on beş yaşında olmak kaydıyla acemi kışlalarında eğitilmek üzere askerliğe kabul edilen gençlerin dinî eğitimlerinin sağlanmasında imamlardan önemli görevler beklenmekteydi. Her gün sabahları, "bîrer nevbet Kur'ân-ı Kerîm ve avâma lâzım olacak mesâil-i dîniyye ve ilm-i hâllerini ve resm-i hat ve kabiliyetlerine göre ulûm-i sâireyi tâlim ve evkât-ı hamseyi cemâatle edâ eylemelerine azîm ihtimam eylemek" kanunnâmenin öngördüğü vazifeleri arasındadır (BA, *Kanûnnâme-i Askerî Defteri*, nr. 6, s. 9-10). 100 kişiye bir imam olmak üzere askerî bölüklere imam tayinine ve görevlerinin belirlenmesine uygulamaların hemen ardından başlandı (7 Temmuz 1826). İmamların askerleri eğitmelerinde faydalanabilmeleri için dinî meselelerde bir el kitabı olan ve İmamzâde Esad Efendi tarafından kaleme alınan *Dürr-i Yektâ* çok sayıda basılarak dağıtıldı (Lutfî, I, 256-257; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 305, 329-331, 405). Askerî imamlar için önceleri ayda 30 kuruş maaş öngörülmüşken bu paranın geçinmek için yetersizliği dolayısıyla buna 1826 Ekiminde "kîsve-bahâ" adı altında 30 kuruş zam yapıldı (BA, *Kanûnnâme-i Askerî Defteri*, nr. 6, s. 10; Lutfî, I, 195-196). Ayrıca kendilerine devlet tarafından uygun bir elbise verilmesi de kararlaştırıldı (BA, *Kanûnnâme-i Askerî Defteri*, nr. 6, s. 23;

BA, *HH*, nr. 17318). Mansûre taburları için ilk aşamada 100 kadar imam tayin edilmiştir. Daha sonra topçu ve arabacı sınıflarının ilâvesiyle yeniden örgütlenen piyadelerin 100 kişilik sekiz bölükten oluşan her yeni taburuna yalnızca dört imam tayininin kararlaştırılması ile (1827) imam sayısı yarıya indirilmiştir. 1828'de süvari birliklerinin teşkilâtlandırılmasında 400 askerden oluşan her müfrezeeye bir imam tahsis edilmiştir (BA, *MAD*, nr. 9002, s. 107). Piyade ve süvari birliklerindeki imam sayısı daha sonraki yıllarda da azalma göstererek 1838'de her tabura bir imama kadar inmiştir. Bu tarihte tabur imamlarının maaşı ayda 160, dört taburun oluşturduğu alayların başimamlarının ise 500 kuruşa yükseltilmiş, hizmet sonunda yapılan imtihanlarda başarılı olan başimamların müderris, tabur imamlarının ise kadı olarak tayin edilebilecekleri kararlaştırılmıştır. Ordunun teknik sınıflarındaki imam sayısı daha az tutulmuştur. Mevcudu 3600 olan topçulara dört imam ve 2000 kişiyi bulan arabacılara iki imam düşmekteydi. 1871'de alay imamları içinden imtihanla alay müftüleri seçilmesi ve bunlara İstanbul müderrisliği unvanı tevcih edilmesi kararı alınmış, şeyhülislâmın da onayı ile bu kadro tahsisi gerçekleştirilmiştir (BA, *İrade-Dahiliye*, nr. 43592).

Ordudaki imamların okur yazar olmayanları eğitmesi de beklenmiş olmakla beraber bunda pek başarılı olmadıkları anlaşılmaktadır. Okur yazar olmayan subayların yükselmesi için imamlar tarafından eğitilmesi gündeme geldiğinde (1838) bizzat imamlardan pek çoğunun okur yazar olmadığı ortaya çıkmıştır (BA, *HH*, nr. 48400). Yapılan inceleme ise ordu da imam olarak hizmet görmek üzere vasıfsız kişilerin tâlip olduklarını ortaya çıkarmıştır. Askerî imamların sayılarının azaltılarak daha yüksek bir maaşa bağlanmaları ve mesleğin cazip hale getirilerek vasıflı kişilerin cezbedilmesine çalışılması çözüm olarak düşünülmüştür. Bu teklif münasebetiyle görüşünü açıklayan II. Mahmud'un tesbiti, "alay ve taburlarda bulunan imamlar hem lüzumundan ziyade ve hem de ekserisi ceheleden ve ehl-i erbâb olmadıkları" doğrultusunda idi (BA, *HH*, nr. 48344).

İmamların eğitim durumlarına işaret eden kayıtlar, bunların genelde düzenli bir öğrenim görmüş oldukları izlenimini vermemektedir. Ayrıca temel dinî bilgiler dışında fazla bir vukufa sahip olmadıkları gözlenmektedir. Yüksek makam imam-

larının ve özellikle selâtin camii görevlilerinin bu yönde birer istisna teşkil edebileceklerini söylemek mümkündür. Bununla beraber bazı olumsuzlukların bu kesim için de söz konusu olduğu dikkati çeker. Bu durumun, genel bir şikâyetin konusu olarak bilhassa XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gözle görünür bir halde hüküm sürmekte olan yaygın cehaletin bir neticesi olduğu düşünülebilir. III. Selim devri düşünür ve devlet adamlarından Mehmed Emin Behiç Efendi görevlerini iyi yapmaları için nahiye ve köy imamlarının üç ayda bir kadralar tarafından teftiş edilmeleri, müslüman halkın cehaletten kurtarılması için din kitaplarının matbaada basılarak dağıtılması, kadı ve nâiblerin gönderilen fermanların dilini anlamayacak bir duruma geldikleri, halbuki din adamlarının kendi sahalalarında ve dünya ahvâlinde kendilerini iyi yetiştirmiş olmalarının, böylece buldukları yerlerde özellikle siyasi ve mülki meselelerin çözümünde kendilerinden istifade edilen bir kesim haline gelmelerinin gerektiğini önemle vurgulamaktadır (*Sevânihü'l-levâiyih*, vr. 8^a, 12^{a-b}, 29^a, 52^a). Genel cahillik ve ilmî zayıflık noktalarındaki bu gibi kayıtlar ayrıca aynı devrin düşünürlerinden Ömer Fâik Efendi tarafından da dile getirilmiştir (*Nizâmü'l-atik*, vr. 11^b). Ulemânın alt kesiminde geniş bir yer tutan imamların bu olumsuz gelişmelerden daha ziyade etkilenmiş oldukları açıktır. Bununla beraber imamlar içinde aynı zamanda hitabet hizmetini de üstlenenlerin ulemâ sınıfına dahil olduğu var sayıldığından bu gibilerin hiç olmazsa dinî bilgiler açısından daha iyi bir eğitimden geçtiklerini ve yalnızca imâmet hizmetini sürdürenlere oranla daha donanımlı olduklarını kabul etmek gerekir.

İmamlık cihetinin babadan oğula devredilmesi şartının geçerliliği, bu iş için gerekli dinî eğitimin aile içinde alındığı ve imamların çocuklarını kendilerine halef olmak üzere yetiştirdikleri kanaatini uyandırmaktadır. Bu eğitimin kalitesini ölçmek mümkün olmamakla beraber özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve köylerde bunun yetersiz kaldığı ve genelde avama lâzım olacak dinî meseleler ve ilmihal bilgi düzeyini pek aşmadığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren askerî imamlar için düzenli eğitim görmüş olma şartının sıkı bir şekilde arandığı görülmektedir. 1281 (1864) tarihli Eimme Nizamnâmesi, tabur imamlarının alay imamı unvanıyla tayinlerini ve hitabete mezun olacakların yeterliliği-

nin yoklanmasını öngörmekteydi. Askerî imamlar içinde Dârümuallimîn'in rüşdiye kısmı derecesinde tahsil görenlerin tabur imâmetine tayinleri ve askerî kıtalardaki hizmetleriyle ilgili olarak 4 Cemâziyelevvel 1332 (31 Mart 1914) tarihinde kabul edilen yeni bir nizamnâmeye göre, alay ve tabur imamları kıtaları efradına Türkçe okuyup yazma ve hesap öğretmek ve akâid-i dîniyyeyi tâlim etmekle görevlendirildiklerinden bunların Dârümuallimîn'in ibtidâiye kısmından mezun olmaları şartı getirilmiştir. Mevcut imamlar, adı geçen mektebin ders programı dahilinde imtihana tâbi tutularak bu şartı haiz olmayanların bir yıl müddetle sözü edilen mekteplerde eğitilmesi için izin verilecek ve bu süre sonunda yapılacak imtihanla başarılı olamayanlar arasında emeklilik hakkını almış olanlar emekliliğe sevkedilecek, bu hakkı elde edemeyenlerin ise askerî imamlık hizmetiyle ilişkileri kesilecektir. Medresetü'l-vâizîn'den mezun olanlar bu uygulamaların dışında tutulmuştur (BA, *Meclis-i Vâlâ*, 4. 20. CA. 1332). Mahalle imam ve hatiplerinin eğitilmesi için 1300 (1883) yılında Menşe-i Eimme ve Hutabâ adıyla üç adet mektep açılmış olmakla beraber bunların verimli olmadığı görülmüştür. 1888'de kabul edilen mahalle imamlarının eğitimi ve tayinleriyle ilgili yeni nizamnâme tatbikatından ötürü de bu okulların kapatılması yoluna gidilmiştir (BA, *Y.A.RES*, 1305. 6.10).

Özellikle köylerde dinî eğitimin sağlanması için cami ve mescidlerin yanında her zaman mevcut olmadığı belirtilen birer de mektep açılması söz konusu olduğunda hazırlanan Maarif Nizamnâmesi'nde ilk tahsilin mahallî cemaatin îanesine tevdi edilmesine karar verilmiştir. Ahalinin mektep hocası ve cami imamına ayrı ayrı yardımda bulunmaması için bu iki hizmetin birlikte yürütülmesinin uygun olacağı, dolayısıyla buralarda hizmet verecek imamların eğitim işlerini de üstlenmeleri düşünülmüştür. Ancak bu imamların genelde cahil olmaları sebebiyle eğitim hizmetinde istihdamlarından herhangi bir fayda umulmadığının dile getirilmesi, genel eğitim durumlarını son dönemlerde aydınlatan bir kayıt olarak önemlidir (BA, *Şûrâ-yı Devlet*, 212/3 leff 2).

İmamlık hizmetine tayin, önceleri genellikle vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislâmın işareti neticesinde beratla olmaktadır. II. Mahmud devrinde tayin teklifleri Evkâf-ı Hümayun Nezâreti tarafından yapılmaya başlanmıştır. Taşradan gelen başvurular kadı ilâmları, adayın dilek-

çesi ve varsa vakıf mütevellisinin arzı ile birlikte yapılırdı. Bu resmî işlem dışında bazı nüfuzlu kişilerin, vilâyetlerde valilerin, orduda kumandanların ve saraya yakın kimselerin aracılığı ayrıca bu gibi tayinlerde etkili olabilmekteydi.

9 Şubat 1870 tarihli Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi çeşitli cihetlere yapılacak tayin usullerini düzenlemekte ve bunların ehil olmak kaydıyla babadan oğula intikalini uygun görmekteydi. Ancak birden fazla olması halinde oğullardan hangisine geçeceğini veya akrabaların tercihiyle bir yabancıya hangi şartlarla tevcih edileceğini usule bağlamakla beraber bu noktada daha önceki uygulamalardan değişik bir husus içermez. Cihetlerin müşterek kullanılmasının giderek önlenmesine yönelik bir tedbir olarak, hisselerin vefat halinde diğer hisse sahiplerinden müstahak olana tevcihiyle bu tür paylaşımlara ve cihetlerin yetersiz gelirlerinin böylece bölüşümüyle kimseye fayda sağlamama haline giderek bir son vermeyi amaçlar. Nizamnâmenin önemli noktası, hitâbet ve imâmet gibi ehliyet ve istihkak gerektiren cihetleri için imtihan öngörmüş olmasıdır. Fakat bunun nasıl yapılacağı belirtilmemiştir (*Düstur*, İkinci tertip, II, 177-179). Mahalle imamlarının tayinlerinin belirli vasıf ve esaslara bağlanması için Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nce teşkil edilen komisyon tarafından hazırlanan 10 Cemâziyelâhir 1305 (22 Şubat 1888) tarihli Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi bu konuda düzenlenmiş olanların en etraflısıdır. İmamların eğitimli, iffet ve istikamet sahibi olmaları zaruretinin dile getirildiği bu nizamnâmenin hazırlanmasında, özellikle imâmet ve sair cihetlerin ehil olmayan kişiler eline geçmesi ve hiçbir vasfı olmayanlar dahil olmak üzere "kasr-ı yed" edilmesi gibi uygulamaların sakıncalarının giderilmesi amaçlanmaktaydı. Buna göre imâmet, hitâbet ve müezzinlik görevleri tevcih edilecek olanlar İstanbul'da Mahkeme Teftiş Heyeti huzurunda, taşralarda ise idare meclislerinde hâkim, müftü, evkaf muhasebecisi ve mahallî ulemâdan oluşacak bir heyet tarafından fıkıh kitaplarının cihetlere ait meselelerinden, Kur'ân-ı Kerim'in usulüne uygun okunmasından imtihana tâbi tutulacaklardır. İmtihanda başarılı olmalarından başka iyi hallerine dair verilen şehâdetnâmelerle İstanbul'da Mahkeme-i Teftiş ve taşralarda idare meclisleri tarafından tahkik edildikten sonra tayin yapılacaktır. İmamlar, nikâh işleri ve bunların bildirilmesinde vazifelerini ihmal ve

kötüye kullanmaları, imâmete yakışmayan davranışlarda bulunmaları halinde görevden uzaklaştırılacaklardır. İki camide birden imâmet ve müezzinlik gibi vazifelerin aynı şahısta toplanmasına izin verilmeyecek, iki ayrı camide hizmet verenler bunlardan birini tercih edeceklerdir. Mahalle mescid ve camilerinde imâmet ve hitâbet gibi cihetlerin aynı kişi tarafından yürütülmesi mümkündür. Birden fazla imam, hatip veya müezzin bulunan camilerde herhangi bir kadro boşalması durumunda tayinler kıdem esasına göre yapılacaktır. Nizamnâme, bütün vazifeler için "kasr-ı yed" etme usulüne prensip olarak son vermektedir. Ancak babadan oğula, kardeşlere veya damada intikal edebilme uygulamasına, bunlarda ehliyet ve liyakat şartı aranmak kaydıyla devam edilebileceğini kabul etmektedir. Çok çocuğu olanların en büyüğünün ve dışarıdan yapılacak tayinlerde ölenin akrabasının öncelik hakkı bulunuyordu. Vazife sahiplerinin askerlik yapısını aşmaları şartı muhafaza edilmiştir.

İmamların tayinleri hakkında son düzenleme, 23 Temmuz 1329 (5 Ağustos 1913) tarihli Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi ve 4 Haziran 1333 (4 Haziran 1917) tarihli Müftülerin Vezâifine Dair Nizamnâme ile yapılmıştır. Burada, diğer nizamnâmeden farklı olarak bazı mahallelerde cami mevcut olmadığı halde mahalle imamının bulunabileceği, bir mahallede birden fazla cami ve imam mevcut olması durumunda imamlara mahsus resmî mührün teamülen mahallenin imamı adedilen zata teslim edileceği, resmî mührün ahalinin seçimi ve müdahalesiyle bir imamdan alınıp diğerine verilmesinin mümkün olamayacağı karara bağlanmıştır (BA, Dahiliye Hukuk Müşavirliği, nr. 2058). Köy ve mahallelerdeki imamların papaz ve hahamlar gibi ihtiyar heyetlerinin tabii üyesi olduklarına dair duyulan tereddüt ise yapılan bir açıklama ile giderilmiştir (BA, Dahiliye Hukuk Müşavirliği, nr. 2-6).

Mevcut vakıflar içinde belirli bir gelire sahip olanların mütevellileri, tayin edilmesini istedikleri adayları bildirmeye devam etmekle beraber vakıf gelirlerinin yetersizliğinden ötürü çoğunlukla bunlara verilmekte olan maaşların devlet hazinesinin çeşitli kalemlerinden takviyesi veya bizzat üstlenilmesi söz konusu olmaktadır. Evkaf Nezâreti'nin kurulması ve bu nezâret dışında bırakılan vakıfların gelirlerinin yetersizliği tayin ve maaş takdirinin Evkaf Nezâreti, dolayısıyla merkezî idare

eliyle gerçekleştirilmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Tahsis edilmekte olan maaşlar çeşitlilik göstermekle beraber genelde düşük seviyededir. İstanbul'daki imamların başşehir has bir uygulama olarak daha şanslı olduklarını söylemek mümkündür. Maaşlarının yükseltilmesi için yaptıkları başvurular ve talep ettikleri pahalılık zamları "taşraya sirayet etmemek" kaydıyla kabul görmekte ve böylece bir miktar arttırılması temin edilebilmekteydi. Maaşları XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar genelde günde 2-25 akçe, daha sonraki dönemde ise ayda 40-100 kuruş arasında değişir. Bunlara göre askerî kadrolardaki imam maaşları daha dolgun durumdaydı. 1838'de tabur imamlarının 160, alay başimamlarının ise 500 kuruş maaşları vardı.

İmam tayiniyle ilgili 1121 (1709) tarihli bir berat
(BA, Cevdet-Evkaf, nr. 11342)

Camilerde hizmet veren diğer görev sahiplerinin daha az paralarla geçinmek durumunda kaldıkları düşünüldüğünde bu maaşların günlük maaşlerini de karşılamakta yetersiz kalacağı açıktır. Sıkça gündeme gelen zam, ihsan, iâne, tayinat yardımları ve tahsislerine dair yapılan taleplerin çokluğu da bir zaruret varlığına işaret etmektedir. Bu gibi taleplere genelde olumlu cevaplar verilmekte ve yetersiz de kalsa maaş zamları, iâşe ve kira yardımları yapılmaktaydı.

Emeklilik maaşları görevden ayrılma sebeplerine göre çeşitlilik arz etmektedir. Köy ve mahalle imamları için genelde yaşlılık ve hastalık emeklilik için gösterilen sebepler arasında ağırlıklı bir yer tutmaktaydı. Askerî kadrolardaki imamların emeklilik hizmet süreleri ise belirlenmiştir. II. Mahmud devrinde yeni kurulan orduda imam olarak on iki yıl çalıştıktan sonra ayrılıp kadılığa geçebilecekleri öngörülmüş olmakla birlikte bunun uygulanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Emekliye ayrılmanın hangi yaşta olacağına dair bağlayıcı bir kural tam olarak yerleşemediğinden ve daha sonraları çıkarılan Tahdîd-i Sin Nizamnâmesi'nde alay ve tabur imamları hakkında bu hususla ilgili olarak bir kayıt yer almadığından bunların kaç yaşında emekli olabileceklerine bir açıklık getirilmesi mecburiyeti hâsıl olmuş, alay ve tabur imamlarının almış yaşında emekli olacakları belirtilmiştir (BA, Şûrâ-yı Devlet - Tanzimat, nr. 652/48). I. Dünya Savaşı içinde yapılan bir değişiklikte on beş yılı tamamlamayan askerî imamların istifalarının kabul edilmemesine ve on beş yılı tamamlayıp istifa edenlerin ihtiyat zâbitleri gibi rütbelerini muhafaza etmelerine, bu değişiklikten önce istifa edenlerin on beş sene hizmetten sonra istifa etmiş gibi sayılmalarına ve rütbelerini korumalarına karar verilmiştir (BA, Muhâberât-ı Umûmiyye İdaresi, nr. 18 [11 Cemâziyelevvel 1334; kanunlaşma tarihi: 18 Rebûlâhîr 1334/23 Şubat 1916]). Emekli maaşı takdiri değişiklik göstermekle beraber genel olarak en son aldıkları maaşın tenzil edilmiş miktarı ile yetinmek gerekiyordu. Ölümle birlikte bu maaşlardan dul eşlerin ve çocukların istifadelerinin sağlanması yaygın bir uygulamadır.

Sarây-ı Hümâyün padişah imamı olmak en fazla kayırılma sebebi olmakla beraber birinci ve ikinci imam olanların dışındaki kalanların maaşları düşüktür. III. Se-

lim'in ikinci imamı İzzet Efendi'nin maaşı günde 50 akçe olup (1790) aradan geçen uzun zamana rağmen değişmeden kaldığı, II. Mahmud'un ikinci imamı Mehmed Ârif'in de 1816'da günde 50 akçe almasından anlaşılmaktadır. Birinci imam olanların ise daha yüksek ödeme, tayinat ve ihsana nâil oldukları ve kendilerine özel sandal tahsis edildiği bilinmektedir. İkinci imamlara da her üç yılda bir yenilenmek şartıyla bir kayık tahsis edilmekteydi. III. Mustafa devrinde birinci imam olanlara yılda "40.200 sağ akçe ve mes-tânî ve nevrûziyye - bahâ" verilmekteydi (BA, Cevdet - Saray, nr. 2629). 1868'de emekli olan ikinci imam Ali Efendi'ye ise maliye hazinesinden 1500 kuruş maaş tahsis edilmiştir ki devrin diğer imamlarıyla karşılaştırıldığında bunun yüksek bir ödeme olduğu anlaşılır (BA, İrade - Dahiliye, nr. 40539). Sarayda padişah imamları dışında en iyi ödeme ve tayinata sahip olanlar Dârüssaâde ağalarının imamlarıdır.

İmamlık hizmeti toplumun bütün kesimlerinde ve müesseselerinde mevcuttu. Ricâl ve kibar konaklarında özel hizmet veren imamlar yanında yabancı ülkelere gönderilen fevkalâde elçilerin maiyetlerinde, dâimî elçiliklerin ihdasıyla sefârethânelerde, şehbenderliklerde, yurt dışında açılan sergilerde (meselâ Amerika'da açılan Saint Louis sergisine imam ve müezzin gönderilmesi, BA, Y.A. RES, 1321, 12-24) imamlar bulunmuştur. Mâlikî ve Şâfiî gibi değişik mezheplere mensup imamların da bu mezhep mensuplarının bulunduğu yerlerde görev yaptıkları dikkati çeker. Ricâl ve kibar konaklarında hizmet gören imamların zaman içinde saygınlıklarını kaybettikleri ve buraların diğer hizmetkârları gibi sıradan bir muameleye mâruz kaldıkları yine Ömer Fâik Efendi'nin bir uyarısından anlaşılmaktadır. İmama tâzim ve hürmet onun zatına değil hâmil olduğu Kur'ân-ı azîmü-şân'dan ötürüdür. Dolayısıyla imama tâzim ve hürmet elzemdir (*Nizâmü'l-atik*, vr. 10^b).

Elden çıkan ve istilâ edilen yerlerdeki ulemânın, dolayısıyla imamların durumu, ilgili devletlerle girişilen siyasî görüşmelerin en önemli konuları arasındadır. Özellikle imamların tâbi olduğu müftülerin meşihat makamı tarafından tayini ehemmiyet kazanmaktaydı. Bulgaristan Prensipliği'yle ilgili yazışmalarda bu konu ağırlıklı bir yer işgal etmekte ve bu doğrultuda bir çözüm getirilmesi bulunmaktaydı (BA, Y.A. RES, 1222, 3-6). Bosna ve Hersek'in

Avusturya-Macaristan tarafından işgali ve idare altına alınması (1878) müslüman ahalinin dinî teşkilâtının başsız kalmasına yol açmıştır. Bir müddet sonra dinî işlerin meşihat makamından müstakil bir şekilde örgütlenmesine girilmiş (1881) ve "reîsü'l-ulemâ" adını alacak bir kişinin başkanlığında dört üyelik bir ulemâ meclisi kurulması kararlaştırılmıştır (17 Ekim 1882). Meclis üyelerini ve başkanı kayser tayin etmektedir. Bunların meşihat makamı tarafından tayini veya bir menşurla tasdiki yönünde yapılan teklifler kabul edilmemiştir. Kadı ve camilerin imamlarının tayini bu meclis tarafından gerçekleştirilmeye başlanır. Bosna ve Hersek'te işgal devrinde bazı camiler tahrip edilmiş olmakla beraber 150 yeni cami yapılmıştır. Bulgaristan'da Rus işgali esnasında Sofya'da mevcut yetmiş camiden ancak beş tanesinin ayakta kalmış olduğu düşünülürse Bosna-Hersek'teki şartların daha uygun geliştiği anlaşılır (Babuna, s. 92-93, 129, 134-135).

Köy ve mahalle imamlarının askerlik hizmetinden muaf tutulması, 1826'dan itibaren kurulan yeni ordunun asker teminiyle ilgili olarak yapılan düzenlemelere kadar devam etmiştir. Bu devirde imamların tayinlerinde askerlik yaşını geçirmiş olmaları şartı aranmaya başlanır. Son dönemlerde ve özellikle savaş yıllarında konuyla ilgili başvurularda, imam ve müezzinlerin de papazlar gibi askerlik hizmetinden muaf tutulmaları talep edilmektedir. Özellikle pek çok köyde beratsız olarak vazife görmekle olan imamların mevcudiyeti ve bunların askere alınması neticesinde dinî hizmetlerin aksaması bu tür şikâyetlerin ana konusunu teşkil etmektedir (BA, Dahiliye-İdare, 21-2/44). Öte yandan camilerde birtakım imamların çeşitli memuriyetlerle ve ticaretle meşgul olmaları sebebiyle genelde akşam ve yatsı dışında beş vakit namazı bizzat kırdırmadıkları tesbit edildiğinden bu gibilerin askerlik hizmetinden muafiyetinin söz konusu olmaması gerektiği, muafiyetin hizmetin tam olarak ve bilfiil icrasıyla mümkün olacağı doğrultusunda karar alınmıştır (BA, BEO, nr. 328443). Savaş yıllarının zaruretinden olmak üzere yaylalardaki imamların da kısa bir süre hizmet vermelerinden ötürü askerlik hizmeti içine sokulmak istendiği ayrıca görülmektedir (BA, BEO, nr. 326374).

Son dönemlerde mahalle imamlarının eskiden beri ifasına mükellef oldukları va-

zifelerden cenaze ve nikâh işleri dışındakiler daha önceki tarihlerde muhtarlar ve ihtiyar heyetlerine havale edilmiş olduğundan bu tür işlemlerden almakta oldukları harçlarda önemli bir azalma meydana gelmiştir. 27 Ağustos 1914 tarihli nüfus kanununun ilgili maddesi uyarınca ifasına mükellef oldukları nikâh işleri de 25 Ekim 1917'de çıkarılan Hukûk-ı Âile Kararnâmesi ve bu kararnâmenin muâmelâtına dair 21 Aralık 1917 tarihli nizamnâme gereğince ellerinden alınmış ve bu uygulama genelde ekonomik ağırlıklı şikâyetlere yol açmıştır. Bütün bu vazifelerin kendilerinden alınmasıyla imamlara ancak cenaze işleri kalmıştır (BA, BEO, nr. 343435; BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 50/30).

Muhtemelen bu şartların sevkıyla mahalle imamları, Eimme-i Mahallât Tevhid ve Teâvün Cemiyeti adı altında bir dernek kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Derneğin kurulmasıyla ilgili başvuru incelendiğinde, cemiyet nizamnâmesinin ikinci maddesinde yer alan "kanunen tanınan hakların korunacağı" ve dördüncü maddesindeki, "Dersaâdet ve bilâd-ı selâsede mahallât eimmesi işbu cemiyetin hasbe'l-meslek a'zâ-yı tabiiyyesinden olduğu" ifadelerinin üzerinde özellikle durulduğu görülür. İkinci maddedeki ifadenin cemiyetin bir nevi sendika mahiyetinde olduğunu gösterdiği ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun sekizinci maddesinde umumi hizmetlerle meşgul olan müesseselere görevlilerinin sendika kurmalarının yasaklandığı ve mahalle imamlarının da umumi hizmet erbabından sayıldıkları, özellikle dördüncü madde ile üyeliğin isteme bağlı olmaksızın zorunlu hale getirilmek istendiği, bunun ise hürriyet esasına uygun düşmediği, bununla beraber devlet memurlarının bir sendika kurup kuramayacağına dair Cemiyetler ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nda bir açıklık olmadığı, sendikanın âdi cemiyetlerden farkına dair açıklama yapılması gerekeceği, Mülkiye ve Maarif Dairesi mütalaası olarak Şûrâ-yı Devlet'e intikal ettirilmiştir. Burada, "Eimme-i mahallât cânibinden böyle bir cemiyet teşkili ahkâm-ı kânûniyyeye gayr-i müssâid bulunmuş ve başkaca bir muamele ifasına hâcet görülmemiştir" kaydıyla cemiyetin kurulmasına izin verilmemiştir (BA, Dahiliye-İdâre, 126/51).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Muhâberât-ı Umûmiyye İdaresi, nr. 18; BA, Meclis-i Mahsûs, nr. 3847; BA, Y.A.RES, 1222, 3-6, 1305. 6.10, 1321, 12-24; BA, Dahiliye Hukuk Müşavirliği, nr. 2-6, 2058; BA, Ali

Emîri – IV. Mustafa, nr. 1927; BA, BEO, nr. 326374, 328443, 343435; BA, Cevdet-Askerî, nr. 4047, 4077; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 114, 1738, 8467, 8817, 8864, 11342, 11382, 11559, 11802-A, 12116, 12891, 12992, 13557, 15846, 15864, 16553, 16861, 16962, 17755, 30010, 30390; BA, Cevdet-Maliye, nr. 4225; BA, Cevdet-Saray, nr. 2408, 2629, 4077, 4766; BA, HH, nr. 17318, 48112, 48344, 48400; BA, Dahiliye-İdare, 21-2/44, 126/51; BA, İrade-Dahiliye, nr. 1263, 1569, 2866, 2964, 3007, 10841, 11372, 18836, 23487, 24730, 26477, 27649, 30007, 30091, 34218, 36714, 37680, 38241, 40539, 41525, 43592, 43663, 44084; BA, İrade-Hariciye, nr. 2058; BA, Kanûnnâme-i Askerî Defteri, nr. 6, s. 9-10, 23; BA, MAD, nr. 234, s. 27-28; nr. 242, s. 352, 476, 889; nr. 9002, s. 107; BA, Meclis-i Vâlâ, 4.20.CA. 1332; nr. 3930, 4835, 14967, 18428, 18865, 18970, 24845, 26251, 26811; BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 2391/15, 2664/41, 2664/42, 2713/27, 212/3 leff 2; 50/30; BA, Şûrâ-yı Devlet-Tanzimat, nr. 652/48; III. Selim'in Sirkâti Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme (haz. Sema Arıkan), Ankara 1993, s. 124; Mehmed Emin Behiç, *Sevânihü'l-levâiyih* (haz. Ali Osman Çınar, yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, vr. 8^a, 12^b, 29^a, 52^{a-b}; Ömer Fâik, *Nizâmü'l-atik* (haz. Ahmet Sarıkaya, lisans tezi, 1979), İÜ Ed.Fak. Tarih Bölümü, vr. 10^b-11^b; Soğanağa Camii İmamı Mehmed Efendi, *Ceride*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey, nr. 453, tür.yer.; Abdülhak Molla, *Târih-i Livââ* (haz. Mehmet Yıldız, yüksek lisans tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, vr. 6^b; Cevdet, *Târih*, I, 112, 117; VIII, 319; Lutfi, *Târih*, I, 195-196, 253-257; II, 173; V, 24-25, 35; *Düstur*, ikinci tertip, İstanbul 1300, II, 177-179; IV (1331), s. 332-333; Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 121; a.mlf., "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği", *İller ve Belediyeler Dergisi*, sy. 15-16, İstanbul 1947, s. 615; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 57; Avigdor Levi, "Osmanlı Ulemâsı ve Sultan II. Mahmud'un Askerî Islahatı", *Modern Çağda Ulemâ* (nşr. Ebubekir A. Bagader, trc. Osman Bayraktar), İstanbul 1991, s. 29-61; Faruk Kut, *Osmanlılarda İmam-Hatiplik Müessesesi* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1992, s. 205-209; Halil İnalıc, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 50-51, 52; Klaus Kreiser, *Istanbul und das Osmanische Reich*, İstanbul 1995, s. 21-35; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 305, 329-331, 417; a.mlf., "Islahat", *DİA*, XIX, 178-179; Aydın Babuna, *Die Entwicklung der bosnischen muslimen. Mit besonderer berücksichtigung der österreichisch-ungarischen periode*, Frankfurt 1996, s. 92-93, 129, 134-135; Himmet Taşkömür, "Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler* (haz. Vecdi Akyüz – Seyfettin Ünlü), İstanbul 1996, I, 439-444; Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi", a.e., s. 431-437; a.mlf., "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti*, V/3, İstanbul 1982, s. 29-35; Uriel Heyd, "The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century", *Oriens*, VI (1953), s. 299-

314; a.mlf., "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Scripta Hierosolymitana*, IX, Jerusalem 1961, s. 83-96; Musa Çadırcı, "Türkiyede Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *TTK Belleten*, XXXIV (1970), s. 409-420; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 69-78.

KEMAL BEYDİLLİ

Cumhuriyet Döneminde İmamlık. Osmanlı Devleti'nde din işlerini yürüten meşihat makamının gördüğü hizmetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti üstlenmiştir. Ancak savaş şartları içinde, vatanın düşman işgalinden kurtarılmasının ön planda tutulduğu ve pek çok cami görevlisinin silâh altında bulunduğu kısa hizmet döneminde bu vekâletin gerek cami ve mescidlerle gerekse din görevlileriyle yeterince ilgilenme imkânı olmamıştır. Cumhuriyet'in ilânından sonra, 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş, bütün cami, mescid, tekke ve zâviyelerin yönetimiyle buralarda görevli olanların tayin, nakil, terfi, azil ve denetim yetkisi Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların idaresi de cami vakıfları dahil Evkaf Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Fakat 429 sayılı kanunda Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilât yapısı ve kadroları yer almadığı gibi 1927 yılına gelinceye kadar bütçe kanunlarında da kadrolar zikredilmemiştir. Esasen bu dönemde, özellikle cami görevlileriyle ilgili kadroların sayısı ve dereceleri konusunda elde sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Nitekim 1927 malî yılı Muvâzene-i Umûmiyye Kanunu'nun 14. maddesinin mükâzeresi sırasında sorulan bir soruyla ilgili olarak bütçe encümeni adına yapılan açıklamada, Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçe taslakları incelenirken cami görevlilerinin aldıkları maaş ve kadrolarının sayısı üç yıldan beri her yıl sorulduğu halde cevap alınmadığı gibi görevlerin de çok çeşitli ve dağınık olduğu belirtilmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 2. dönem, 4. yıl, XXXI, s. 215-217).

Diyanet İşleri Reisliği'nin idarî yapısı ve kadroları ilk defa 1927 yılı bütçe kanununda gösterilmiştir. Buna göre o sırada imam, hatip, müezzin ve kayımların kadrolarının toplam sayısı 5668'dir. Bu sayı 1928'de 4856'ya, 1929'da 4651'e, 1930'da 4264'e indirilmiştir. Bu dönemde ücretlerin çok düşük olması sebebiyle din